

**DRETS D'AIGUA, REGADIU I MOLINERS
A LA CONCA BAIXA DEL GAIÀ:
El litigi entre la noblesa i l'Ajuntament de la Riera i Virgili
per l'ús de les aigües del riu Gaià (1817-1837)**

Ricard Ramon i Sumoy

Resum: Durant el primer terç del segle XIX es va accentuar la conflictivitat al voltant de l'ús de les aigües del riu Gaià al terme de la Riera i Virgili. El conflicte entre el comte de Santa Coloma i el marquès de la Bàrcena (propietaris dels tres molins) i els terratinents i regants del poble (representats per l'Ajuntament) pel control de les aigües va arribar al Tribunal de la Batllia del Reial Patrimoni, màxima autoritat administrativa i judicial del moment. La sentència del 9 de setembre de 1830 va establir el principi de repartiment de les aigües (de dia per als regants i de nit per als moliners) que perduraria fins gairebé als nostres dies. Tanmateix, no es va resoldre la qüestió de la distribució del reg entre els propietaris i la formalització dels drets dels regants va quedar pendent.

Paraules clau: drets d'aigua, riu Gaià, regadiu, molins, segle XIX, noblesa, regants, terratinents, la Riera de Gaià.

Abstract: During the first decades of the 19th Century, the conflict on the use of the water of the Gaià river increased in La Riera and Virgili. A dispute took place between the Count of Santa Coloma and the Marquess of Bàrcena (owners of the three mills) and the landowners and irrigators of the town (represented by the town Council). The dispute had to be settled down by the Court of the *Batllia del Reial Patrimoni* (highest administrative and legal authority at the time). The ruling of the 9th September 1830 established the guiding principle for the water use (during the day for the farmers, during the night for the millers) which would last until recently. However, the issue of the distribution of the water among the farmers was not solved and the full formalisation of the water rights of the farmers did not take place.

Keywords: water rights, Gaià river, irrigation, mills, 19th Century, nobility, irrigators, landowners, Riera de Gaià.

Introducció¹

Hi ha determinats episodis en la història que tenen un gran impacte en l'evolució futura d'una comunitat humana. Són actes concrets, decisions o circumstàncies puntuals que acabaran configurant pautes o comportaments que perduraran molts anys i transcendiran canvis de règim i múltiples generacions.

La sentència del Tribunal de la Batllia del Reial Patrimoni de 1830 relativa a l'ús de les aigües de la conca baixa del Gaià és un d'aquests episodis. En un context històric únic, durant el trànsit entre el règim senyorial i liberal, aquesta sentència definirà els paràmetres que guiaran els drets d'ús de l'aigua del riu Gaià al seu pas per la Riera de Gaià durant un segle i mig.

Des de l'edat mitjana la sèquia principal (anomenada “síquia” o “rec major”), desviava l'aigua del Gaià a l'alçada del Catllar i la canalitzava al llarg de més de 5 km vers els termes d'Ardenya, la Riera i Virgili. La sèquia permetia regar una superfície que a mitjans del segle XIX cobria més d'un centenar d'hectàrees on s'hi cultivava cànem, fesols i cereals. Les mateixes aigües servien per a moure les moles de quatre molins fariners: el “Molí de Fortuny” (propietat de Joan Padreny), el “Molinet” i el “Molí del Mig” (ambdós propietat dels marquesos de la Bàrcena) i el “Molí de la Torre” (propietat dels comtes de Santa Coloma).

L'aigua, com a recurs limitat generador de riquesa, era també font de conflicte: la difícil coexistència entre l'ús agrari (pagesos regants) i l'ús industrial (molins) serà font de tensions socials al llarg de la història del municipi. Durant el primer terç del segle XIX, en un context convuls marcat per la guerra, la crisi econòmica i la fi de l'antic règim, la lluita per l'aigua del Gaià emergirà amb força i donarà peu a un xoc entre els terratinents del poble (representats per l'Ajuntament de la Riera i Virgili²) i els nobles (en tant que propietaris dels tres molins del terme) que haurà de ser resolt per la màxima autoritat administrativa i judicial del moment, el Tribunal de la Batllia del Reial Patrimoni.

La conflictivitat al voltant de l'aigua del Gaià a la Riera durant el segle XIX ja ha estat esmentada per Salvador-J Rovira, Joan Carles Blanch i Jaume Rafi en diversos

¹ Vull agrair els comentaris i suggerències de Salvador-J Rovira, Joan Carles Blanch, Ricard Ramon Solé i, d'una manera especial, la documentació i els aclariments d'en Jordi Plana. Per a qualsevol comentari, correcció, demanda d'informació o contacte amb l'autor, us podeu adreçar a lariera.segleXX@gmail.com

² La Riera i Virgili s'havien unit el 1769 i formaven un únic terme que, durant el segle XIX tindria noms diversos: “Riera i Virgili”, “Riera i Quadres”, “Riera, Virgili i Quadra de Santes Creus” o “Riera”. També cal recordar que Ardenya no s'integraria a la Riera fins al 1842.

estudis locals³. Fins al moment aquesta conflictivitat ha estat examinada des de la perspectiva de la història i funcionament dels molins hidràulics del Baix Gaià o bé des de l'anàlisi dels problemes als que va haver de fer front la noblesa local.

Quedava pendent analitzar el contingut complet dels diferents contenciosos (en totes les etapes processals), interrelacionar-los i examinar el seu impacte en la gestió del regadiu i en els terratinents locals. De fet, els diferents processos administratius i judicials que tenen lloc entre 1817 i 1837 estan totalment relacionats i no deixen de ser diferents vessants i etapes d'un únic litigi entre nobles i terratinents locals sobre els drets d'ús de les aigües sigui per als molins (nobles) o per al regadiu (terratinents locals).

Aquest article pretén narrar el contenciós a partir de la documentació judicial conservada a l'Arxiu Històric de Tarragona i l'Arxiu de la Conca de Barberà així com la documentació de la família Gil de Federich (Can Martí), principal propietària de terres de regadiu.

Fotografia 1. El Gaià a l'alçada del Catllar, on hi ha la resclosa que, des de l'edat mitjana, desvia les aigües cap a la sèquia de la Riera de Gaià. Fons Ramon i Sumoy.

³ Vegeu Salvador-J. Rovira i Gómez, *Els marquesos de la Bàrcena i La Riera de Gaià*. Valls: Cossetània, 2005; Joan Carles Blanch Torredadell (2005), "Els molins hidràulics de la conca baixa del Gaià: Els molins de La Riera de Gaià", *Estudis Altafullencs*, 29 (2005); Joan Carles Blanch Torredadell (2009), "Els molins hidràulics de la conca baixa del Gaià: els molins de La Riera de Gaià (El Molinet, El Molí del Mig i el Molí de la Torre)", *La resclosa: Estudis de la vall del Gaià*, 13 (2009); Jaume Rafi, *Apunts històrics de La Riera de Gaià amb el Ball de Sant Creu*. La Riera de Gaià: Comissió de Festes 175 aniversari Sta. Creu, 1984.

1. L'escalada de tensió: el cas de Llorenç Virgili i el Molí de la Torre (1817)

Durant la primavera de 1817, van haver-hi grans tensions a la part baixa del poble de la Riera entre el propietari Llorenç Virgili i el comte de Santa Coloma⁴, propietari del Molí de la Torre.

Convé tenir present que, a principis del segle XIX, la sèquia principal de la Riera comptava amb una desviació d'aigua per l'esquerra pocs metres abans de l'entrada a la bassa del Molí de la Torre. Aquesta fibla anava a un rec que regava diverses propietats de la part inferior del poble, entre elles, les propietats de Llorenç Virgili.

Aquest terratinent, juntament amb altres veïns, per tal de girar les aigües de manera permanent vers aquest rec, va trencar la tanca que feia que durant la nit les aigües de la sèquia principal entressin al Molí de la Torre. El comte de Santa Coloma va presentar una denúncia al governador de Tarragona contra Llorenç Virgili, tot al·legant tenir “*el derecho absoluto de las aguas que dimanar del Río Gayá desde ocase hasta rayar el sol de todas las noches el curso de dicho molino*”⁵. El comte de Santa Coloma considerava que durant la nit, les aigües eren per a ús exclusiu del molí i que els pagesos només les podien fer servir de comú acord amb el moliner. Els propietaris de la zona no ho veien així, i creien que si necessitaven aigua, en podien fer sempre ús encara que fos durant la nit.

Per al comte es tractava no només de restituir la tanca, sinó de “*mandarle (a Virgili), y también a los demás terratenientes que bajo graves penas se abstengan de tocar ni apropiarse las aguas correspondientes al Molino de S.E. desde el ocase hasta rayar el sol en todas las noches, salvo también los sobrantes de día*”⁶.

En aquesta denúncia s'observava una total desconfiança per part del comte de Santa Coloma vers les autoritats locals quan assenyalava, de manera explícita, que “*respecto a que el Bayle de La Riera es terrateniente circunvecino del molino y el autor de dicho atentado Lorenzo Virgili es otro de los Regidores; no es doable hallar justicia en aquel término*”⁷. El batlle de la Riera al que fan referència era Josep Bertran.

Arran de la denúncia, el 9 de juliol el governador de Tarragona va requerir a Llorenç Virgili que restablís la tanca a l'estadi anterior i li va imposar una multa (a més dels costos de la tanca). El 27 d'agost l'apoderat del comte va anar a la Riera a exigir al batlle que fes complir el què havia disposat el Governador. Eren temps convulsos i de forta tensió per a l'ús de les aigües, no només entre els moliners i els terratinents

⁴ El comte de Santa Coloma al què fem referència en aquest article és, Joan Baptista Maria III de Queralt i de Silva, vuitè comte de Santa Coloma (1778-1865).

⁵ Recurs de l'apoderat del comte de Santa Coloma al governador de Tarragona contra Llorenç Virgili i altres terratinents en haver trencat el pany de les aigües del molí fariner de la Riera. Fons Documental dels comtes de Santa Coloma, Sig. top. 212 (AHT).

⁶ Ibídem.

⁷ Ibídem.

sinó també entre els propis terratinents: de fet, tenim constància d'un altre conflicte a la part baixa del poble protagonitzat per Llorenç Virgili, en aquest cas amb els Gil de Federich (Can Martí) sobre la reconstrucció de la volta d'un rec⁸.

No sabem si aquell agost en Llorenç Virgili va restituir la tanca al rec i va permetre al molí tornar a operar a les nits. Però tot sembla indicar que diversos pagesos de la part baixa del poble van continuar fent ús de les aigües durant la nit sense l'acord dels moliners.

2. De Tarragona a Barcelona: L'inici del litigi a la Batllia del Reial Patrimoni (1824-1828)⁹

Les tibantors es van mantenir durant els anys 20, tot coincidint amb els grans canvis que tingueren lloc a nivell polític i jurisdiccional.

L'augment de la conflictivitat entre pagesos i moliners en el Trienni Liberal (1820-1823) era interpretada com a fruit de la "*desmoralización y amor a la libertad dadas por el hábil sistema constitucional*", ja que determinats veïns del poble haurien vist el nou règim de llibertats com a favorable als interessos dels regants enfront dels nobles amos dels molins. De fet, durant aquell període també hi hagué múltiples conflictes entre propietaris, així com casos de veïns que intentaven obrir forats a la sèquia principal sense ser multats¹⁰.

Tot i així, l'Ajuntament s'esmerçaria, anys més tard, a rebutjar la idea de l'extensió dels desordres. Com veurem més endavant, per a l'Ajuntament, la politització del conflicte i l'associació de les demandes dels pagesos amb el règim liberal es tractava d'una estratègia intencionada dels nobles i moliners per a aconseguir els drets de l'aigua.

El 1824, bo i coincidint amb la restauració absolutista, hi va haver un acord entre les diferents parts enfrontades. Tot i que ens manquen els detalls de l'acord, els masovers de Can Martí van deixar escrit en un dietari: "Nota per saber lo dia que se Arreglá las Aguas al terme de Riera y Virgili fou lo dia 6 d'octubre del present y corrent any"¹¹.

En tot cas, l'acord no va durar gaire (o no va ser observat per les parts), i el 1828 hi

⁸ Aute civil de Vicenç Fontanilles, actuari substituït de cúria de la Riera, relatiu a la reconstrucció de la volta d'un rec propietat de Rosa Piñol, 9 d'abril de 1818 (Fons Plana Ferran).

⁹ Totes les cites d'aquesta secció procedeixen de la documentació disponible a "Expedient sobre l'establiment de les aigües del Gaià"; Fons documental dels comtes de Santa Coloma, sig. top. 255 (AHT); i "Causa contra el Batlle i Ajuntament de La Riera (expedient complet de la primera part del contenciós)"; Fons documental dels comtes de Santa Coloma, sig. top. 256 (AHT).

¹⁰ Així s'esmenta en l'acte conciliatori per un conflicte d'aigües entre Pau Plana i Joan Batlle, del 2 de juliol de 1822 (Fons Plana Ferran).

¹¹ Anotació del 1824 en el dietari dels masovers de Can Martí (Fons Plana Ferran).

hauria noves disputes entre pagesos i moliners: a partir de l'agost de 1828 el governador polític i militar de Tarragona, el general Pedro Sarsfield, intervindria en el conflicte¹².

El general Sarsfield acceptava el principi de l'Ajuntament de la Riera segons el qual no existia cap dret especial que garantís un ús privatiu per part d'alguns usuaris: si els moliners consideraven que tenien dret exclusiu de les aigües durant la nit, ho havien de demostrar. El batlle era Francesc Sordé.

Així, doncs, arran de les queixes de determinats veïns, el governador Sarsfield va demanar al marquès de la Bàrcena¹³ que, en un termini de 8 dies li presentés els títols que acreditaven el dret a l'aigua de nit. Els nobles van considerar que el governador de Tarragona no era l'autoritat competent per a demanar aquests títols. Segons els nobles *“algunos vecinos del pueblo de La Riera habían con falsedad y suposiciones voluntarias sorprendido la justicia de aquel Sr. Gobernador”*, fet que els va portar a presentar un recurs i exigir que *“aquellos vecinos cesasen y se abstuvieran en semejantes molestias perturbativas”*.

Tot i això, el governador Sarsfield insistia a reclamar els títols als nobles: l'onze de novembre de 1828, mitjançant decret, va demanar al marquès de la Bàrcena i al comte de Santa Coloma que li acreditessin els títols en un termini de deu dies i que si no ho feien, el comú o veïns de la Riera recuperaven el ple benefici de les aigües del Gaià.

Aquest decret va ser percebut per part de l'apoderat dels nobles com *“un verdadero despojo de la posesión inmemorial en que están y han estado continuamente mis principales por sí y por sus antepasados”*. Arran d'aquesta situació, el 18 de novembre de 1828 els nobles van apel·lar al Tribunal de la Batllia del Reial Patrimoni, màxima autoritat competent en l'àmbit de drets d'ús de les aigües.

Els nobles entenien que la Batllia del Reial Patrimoni era l'única autoritat competent i li sol·licitaven establir *“inmediatamente las cosas en el ser y estado en que se hallaban antes del Decreto del Excm Sr. Gobernador de Tarragona Don Pedro Sarsfield con enmienda de todas costas”*. Bàsicament, el que feien era traslladar al Reial Patrimoni la discussió sobre el fons de la qüestió, per tal que fos aquesta autoritat (i no el governador de Tarragona) qui entrés a discernir sobre l'existència de drets de l'aigua i la seva posada en pràctica. El 15 de desembre la Batllia acceptava la demanda dels nobles, ja que *“no consta si el Exmo. Sr. Gobernador de Tarragona la ha tomado en el concepto de Corregidor de aquel distrito o en el de Subdelegado del Real Patrimonio; ni tampoco que los recurrentes ni el Común o vecinos de La Riera tengan título derivado del Real Patrimonio para hacer los usos que dicen que hacen de dichas aguas”*.

¹² Heroi de la defensa de Tarragona durant la Guerra del Francès, Pedro Sarsfield fou governador polític i militar de Tarragona entre 1827 i 1832.

¹³ El marquès de la Bàrcena era Manuel de Borràs i Sánchez de la Bàrcena, quart marquès de la Bàrcena (1771-1850). La seva vida està molt ben detallada a Salvador-J. Rovira i Gómez (2005), op.cit.

A partir d'aquell moment el Tribunal de la Batllia es reconeixia a sí mateix com a autoritat competent per dirimir el conflicte de l'aigua a la Riera i s'avançava en el liti-gi mitjançant el reconeixement de dues parts oposades: els dos nobles propietaris del molins del terme (units en representació única), i l'ajuntament o comú¹⁴ de la Riera i Virgili, al qual els nobles reconeixien com a representant únic de la "universitat" de tots els terratinents del terme.

3. La posició de les parts: ús industrial (molins) contra ús agrari (regants), nobles contra terratinents¹⁵

El comte de Santa Coloma i el marquès de la Bàrcena: l'aigua de nit és dels molins

Els nobles, representats pel lletrat Juan Cantarell, tenien un objectiu molt clar: "*ser mantenidos, y en cuanto menester sean reintegrados en la quieta e inmemorial posesión en que se hallan de usar exclusivamente desde el ocaso del sol hasta que vuelve a salir, de las aguas del río Gayá, tanto para el uso de los respectivos molinos que tienen en el término de la Riera como para el riego de sus tierras y de valerse de las mismas aguas durante el día en comparticipación con el Común y terratenientes de la Riera y Virgili, quienes se mande bajo severas penas que por sí ni por interpuestas personas se atrevan a perturbarles en la indicada posesión, ni a cometer contra ella ningún acto atentativo*".

En la causa, els dos nobles posaven en dubte el dret dels regants a fer ús de les aigües durant la nit i desafiaven l'Ajuntament a justificar els drets col·lectius: "*Se emplaza al Ayuntamiento para que defendiese el derecho que creyese tener en las mismas (aguas) y presentase también el título que tuviesen el Común y particularmente vecinos y terratenientes*".

L'argumentació principal dels nobles (fonamentada en els testimonis), era l'existència del dret consuetudinari a fer ús de les aigües des de temps immemorial. Si bé no es parlava de cap data concreta, s'insistia en que feia més de 100 anys i que els avantpassats sempre ho havien vist de la mateixa manera.

De cara a justificar l'ús privatiu durant la nit, els nobles es basaven en la pràctica corrent. Segons els testimonis de la seva part "*cuando algún sujeto del pueblo de La Riera le ha convenido regar de noche, ha pedido permiso al molinero quien le ha concedido o negado tal permiso según se ha acomodado*". En la pràctica, els nobles explicitaven que "*cuando conviene a algún vecino regar de noche, compra el agua de estas horas a los respecti-*

¹⁴ Durant el període examinat, a cavall de l'antic règim i el règim liberal, observem un ús mixte dels termes "Ajuntament" i "Comú" per referir-se a l'autoritat local de la Riera i Virgili.

¹⁵ Totes les cites d'aquesta secció procedeixen de la documentació disponible a "Causa contra el Batlle i Ajuntament de La Riera" (expedient complet de la primera part del contenciós). Fons documental dels comtes de Santa Coloma, sig. top. 256 (AHT)

vos molineros por el precio que se conviene, atendido que puesto el sol quedan aquellas aguas hasta el venidero día en absoluta propiedad del Conde y Marqués”.

Els nobles reconeixien que, en la pràctica, hi havia pagesos que havien regat de nit sense el permís dels moliners. En aquests casos, argumentava l'apoderat dels nobles, s'havia acudit a la superioritat per tal de fer valer els seus drets “*para reposición de cosas y con digno castigo de aquellos perturbadores*”.

A l'hora de justificar títols concrets, els nobles presentaren la venda perpètua del 9 de març de 1391 de Francesc d'Olzinelles i els germans Bernat, Pere i Jaume d'Olzinelles a Pere d'Icard (avantpassat del comte de Santa Coloma) del castell i lloc de Torredembarra. En aquesta venda perpètua hi eren inclosos els drets relatius al Molí de la Torre. El procurador patrimonial de la Batllia va considerar que aquesta venda no era títol suficient per a atorgar el senyoriu de les aigües al comte de Santa Coloma, tot i que entenia que servia per a recolzar la presumpció de la possessió a favor del comte.

El mateix succeïa amb la providència del governador de Tarragona del 9 juliol de 1817 a favor del comte en la disputa amb Llorenç Virgili¹⁶; si bé els nobles interpretaven aquella providència com a confirmació de l'exclusivitat en l'ús de les aigües de nit, el procurador patrimonial interpretava la decisió del governador com a simple prova de la presumpció de possessió i no com a títol que atorgués cap dret.

Finalment, els nobles també utilitzaven com a argument al seu favor la propietat de la resclosa del Catllar i la sèquia, ja que ells asseguraven que s'havien fet càrrec des de temps immemorials de la neteja i reparació.

Fotografia 2. El Molí de la Torre propietat del comte de Santa Coloma (amb la seva bassa al davant), als anys 20 del segle XX.

¹⁶ Vegeu Secció 1 sobre aquest conflicte.

Terratinents de la Riera, representats per l'Ajuntament: l'aigua és del Comú i els sobrants dels moliners

José Mariano Palloz, apoderat de l'Ajuntament de la Riera, va presentar al Reial Patrimoni una argumentació totalment oposada a la dels nobles, adreçada a justificar la primacia del Comú sobre les aigües i la inexistència de drets específics: *“Por el Ayuntamiento de la Riera se declare que el Ayuntamiento común y universidad de los vecinos propietarios y terratenientes del lugar de la Riera y Virgili y su término deben mantenerse y se mantengan con la inmemorial posesión en que se hallan de continuar en el riego de todas sus respectivas tierras así de día como de noche según les convenga con las aguas del río Gaya que atraviesan dicho territorio; debiendo limitarse los Egregios Conde de Santa Coloma y Marqués de Bárcena en dar curso a sus respectivos molinos con las aguas sobrantes después de verificado el riego de las tierras los vecinos y terratenientes”*.

El raonament del Comú es fonamentava en la idea que els horts eren anteriors als molins i aquests havien fet un acord amb el Comú: *“Habiendo primero las huertas de dicho pueblo y sus riegos, quisieron posteriormente los antecesores establecer molinos y pidieron a los vecinos agua para su habilitación, tuvieron los exponentes varias concordias (...) y lograron por fin que se les concediera lo sobrante de las aguas después del riego de todas las haciendas quedando a cargo de la composición y limpieza de la acequia; firmase sobre el particular concordia que existía en los archivos de este lugar”*. Els testimonis que presentaria el Comú van confirmar que la neteja i reparacions de la sèquia principal anaven sempre a càrrec dels moliners, però ho argumentaven a raó del fet que el Comú els havia cedit l'ús de les aigües (i no arran d'una suposada propietat immemorial de la sèquia, com al·legaven els nobles).

El Comú insistia en l'existència d'una “concòrdia” on s'havia establert aquest acord amb els moliners, però assenyalava que no es conservava el document escrit atès que els francesos van cremar els arxius tant del Comú i de la Parròquia (es parla de *“la pérdida desgraciada de la referida escritura o concordia”* com a font creixent de conflictes arran de la Guerra del Francès).

A la pràctica, el Comú donava a entendre que segons la pràctica consuetudinària establerta en la concòrdia vigent, els molins només tenien dret a l'aigua a partir de l'acord que havien establert amb el Comú. Per tant, no era possible que els moliners tinguessin títols, ja que *“sería muy extraño el que los referidos tuviesen dada una concesión Real alguna pues no se concede ésta en perjuicio de tercero”*.

En la seva argumentació, el Comú insistia en el fet que les diverses fibres eren antiquíssimes i no havien estat modificades durant segles. El fet que la fibra més important s'anomenés de la “Comuna” (i per tant, vinculada al Comú), era usat com argument per justificar la preeminència del regadiu per sobre els molins, que serien fets amb posterioritat i usarien les aigües sobrants.

Un element important de la justificació de l'Ajuntament, i que podia explicar

el desacord existent entre les parts era el gran canvi experimentat en el cabal de les aigües a partir de principis del segle XIX: *“hasta el 1808 las aguas del río Gayà eran más que suficientes para el riego de las tierras...después de su necesario riego cumpliendo religiosamente la concordia indicada dejaban las aguas sobrantes libres regando ellos por la abundancia en las horas que les acomodaba, por lo que resultaba que los molinos no solamente tenían agua sobrante de noche sino la mayor parte del día”*. En altres paraules: no hi havia hagut mai un principi d'atribució d'aigües basat en el dia i la nit, sinó un principi de prioritat d'ús per als pagesos: mentres les aigües eren abundants era possible regar totes les hortes i satisfer les necessitats dels molins amb les aigües sobreres (fossin de dia o de nit); el problema sorgia a partir del moment en què les aigües no eren suficients per al reg i, per tant, no n'hi havia per als molins.

Si això era així, com explicava l'Ajuntament el fet que molts pagesos s'avinguessin a pagar als moliners per l'ús de les aigües de nit? Aquest era un punt fonamental del plet, ja que segons el lletrat del Comú els nobles van promoure el litigi *“para lograr un derecho que nunca han tenido y ahora quieren probarlo en su recurso por haberles algunos individuos comprado las aguas”*. En aquells moments tot sembla indicar que hi havia divisió entre els pagesos: d'una banda els que acceptaven que l'aigua de nit era dels molins i s'avenien a pactar-ne l'ús amb els moliners (a base d'una remuneració) o els que, com Llorenç Virgili i altres veïns, en feien ús sense demanar-la als moliners.

El Comú va presentar aquest darrer grup com el majoritari: *“Siendo así que fueron muy pocos los que verificaron la referida compra no valemos que hubiese entre ellos algún propietario y por consecuencia este acto fue motivado tanto por la ignorancia como por el moderado deseo de salvar sus frutos. Pero la mayor parte de los vecinos de este lugar continuaron regando de día y de noche”*.

Pel que fa als títols, el Comú va al·legar l'existència d'un cens *“que el Bayle de aguas de Villafranca en la certificación que obra en autos dice haber anualmente pagado o de aquel otro que mejor parezca”*. Es tractava d'un cens anual d'una lliura i quatre soldades que, segons el Comú, era per a l'ús de les aigües. Tot i això, el procurador considerarà que el cens esmentat era per continuar tenint fonda pública, fleca, tenda, forn, taverna i carnisseria, però no cobria el regatge de les terres del terme. Segons el procurador, la certificació del batlle de Vilafranca havia estat feta per un llevador que no tenia l'autorització corresponent.

Pel que fa a la providència del governador de 1817 contra Llorenç Virgili, el lletrat del Comú va presentar una lectura molt diferent de la que havia lliurat el lletrat dels nobles: en la seva providència de 1817 el governador no reconeixia el dret de l'aigua de nit al Molí de la Torre sinó que es limitava a penalitzar el trencament de la tanca per part de Llorenç Virgili. La multa imposada era per restaurar-la (la qual era necessària) i no tenia res a veure amb l'exclusivitat de l'ús de les aigües de nit (tal i com al·legava el lletrat dels nobles).

Finalment, el Comú no renunciava a criticar davant la Batllia Reial la lectura política promoguda pels nobles i creia inacceptable “*que den atribución a la desmoralización que empezó el año 1820 el trastorno que suponen en el uso de las aguas como que mucha parte de las tierras de este término, mucho antes de la citada época se regaban de noche*”. Per tal d’evitar tot risc de ser vist com a “liberal”, l’Ajuntament aprofitaria la ocasió per reafirmar que “*este pueblo fue modelo de amor a la soberanía del Rey y respecto al altar*” i recordaria el suport que s’havia donat a les tropes reialistes i el compromís de diversos rierencs amb la defensa de la restauració absolutista.

Aquest procés devia provocar importants discussions en el sí del poble i de l’Ajuntament. El dia 3 d’abril de 1830, en l’acte de renovació de càrrecs de l’Ajuntament, el nou degà de l’Ajuntament Joan Magriñà va protestar, tot fent constar en acta que “*no se entén en res del plet de l’aigua que lo poble defensa contra lo Comte de Santa Coloma i Marqués de la Bârcena*”¹⁷. En aquella reunió, es va nomenar Isidre Recasens com a nou batlle en substitució de Josep Guardis.

4. La sentència del Tribunal de la Batllia General del Reial Patrimoni del 9 de setembre de 1830¹⁸

La sentència (sota la forma de “auto definitivo”) sobre les aigües del riu Gaià al terme de la Riera i Virgili es dictaria a Barcelona el dia 9 de setembre, signada pel jutge de la Batllia General D. Manuel de Ibarra e Ibarra y Padilla, coronel d’infanteria i D. Valentí Llozer del Consell de Sa Majestat: “*Los Egregios Conde de Santa Coloma y Marqués de la Bârcena deben ser mantenidos y amparados como manda se les mantenga y ampare en la posesión de usar y valerse exclusivamente desde el ocaso del sol hasta que vuelva a salir de las aguas del río Gayá para el curso de los molinos que tienen en el término de la Riera, en la de valerse de las mismas aguas durante el día o desde que sale el sol hasta su ocaso para el riego de sus tierras que poseen en dicho término sino también para el curso y uso de sus molinos siempre que no sean necesarios para el riego de las tierras de los terratenientes o haya de sobrantes*”. La Batllia Reial acceptava, doncs, l’argumentari dels nobles.

Ara bé, cap dels títols presentats per les parts (ni la venda del 1397, ni el cens

¹⁷ Llibre Mestre de la Riera (AMR)

¹⁸ La sentència de 1830 i les actes que se’n deriven estan disponible a “Causa el Batlle i Ajuntament de La Riera” (segona part del contenciós); Fons Documental dels comtes de Santa Coloma, Sig. Top. 257 (AHT); “Certificació de l’expedient sobre els actes promoguts pel comte de Santa Coloma i el Marquès de la Bârcena contra l’Ajuntament de la Riera i Virgili per l’ús nocturn de les aigües del riu Gaia”; Fons Documental dels comtes de Santa Coloma, reg.: 10. 4 /4 (ACCB). La sentència, des de la perspectiva de les implicacions per als molins, també és esmentada per Salvador-J. Rovira i Gómez (2005), op.cit., pp.38-40; donada la transcendència d’aquesta sentència, existeixen versions mecanografiades de principis del segle XX (Fons Ramon Sumoy).

de la Batllia de Vilafranca...) eren acceptats com a títols suficients. Així doncs, tot i reconèixer el dret dels uns i dels altres a l'ús de les aigües del Gaià, considerava que la possessió no era títol suficient i calia, per tant, que cadascuna de les parts dugués a terme els procediments administratius necessaris per a obtenir les respectives escriptures: *“la posesión aún que antigua e immemorial no es título suficiente para la adquisición y uso de una regalía, y solo atribuye derecho para pedir precario y suplemento de título”*.

El tribunal donava comissió a l'alcalde major de Tarragona per a que, amb la intervenció de l'Ajuntament i dels síndics, dugués a terme el *“arreglo y distribución de aguas entre dichos terratinientes regantes por horas de los días de la semana que cada uno pueda regar con proporción de las tierras que tenga de riego”*. Un cop feta aquesta distribució d'aigües i informats els terratinents, tots els interessats a regar tenien un mes de temps per a dur a terme les respectives escriptures *“los que dentro del término prefijado de un mes a contar desde la provención no se presenten por sí o por legítimo apoderamiento para formar la correspondiente escritura de precario, se les privará del riego, y se dispondrá de las aguas según se tenga por más útil y conveniente a S.M. y Real Patrimonio, haciéndose igual prevención a los Egregios Conde de Santa Coloma y Marqués de la Bàrcena si dentro de un mes no sacan el correspondiente precario para sus molinos y riego de tierras”*.

El darrer aspecte de la sentència feia referència a les conseqüències penals de l'incompliment de les normes establertes: *“manda que se expidan los mandatos penales que piden los Egregios Conde y Marqués bajo la pena a los contraventores de 25 libras sueldos por cada contravención; con comisión al Alcalde mayor del partido para recibir las informaciones”*. Finalment, el tribunal no va fer condemna a costes a cap de les dues parts (cada part va haver de cobrir les seves costes respectives).

Per tal de fer efectiva la sentència, el 29 de setembre la Batllia va enviar un ofici a l'alcalde major de Tarragona. Aquest, va seguir les instruccions mitjançant la publicació d'un edicte dirigit a tots els veïns de la Riera i Virgili el 19 de novembre. Aquest edicte, que va ser llegit en veu alta i penjat a la paret de la Casa del Comú, exigia a l'Ajuntament i als terratinents el ple respecte a les disposicions de la sentència i informava de la pena de 25 lliures que cauria sobre qualsevol infractor.

Fotografia 3. Vista de l'hort del Molí del Mig (actualment, plaça Major) als anys vint del segle XX. Gran part de l'actual centre urbà de la Riera al segle XIX eren horts i recs. Biblioteca de Catalunya.

5. El desacord amb el sistema de distribució de les aigües: els recursos de 1831¹⁹

Arran de la sentència del setembre tot sembla indicar que l'Ajuntament acabaria acceptant el principi general de repartiment de les aigües entre regants (amb la preferència de dret de dia) i moliners (amb l'exclusivitat del dret de nit). A partir d'aquell moment l'atenció de les autoritats locals se centraria en la posada en pràctica del principi.

El problema era el sistema de distribució de les aigües entre els propis regants. Segons la sentència, aquesta distribució s'hauria de fer per hores en funció de la superfície de cada regant. A més, l'establiment d'aquesta distribució era necessària per tal de poder atorgar les escriptures que confirmarien els drets de possessió als regants.

Conscient de les enormes resistències i dubtes que generava el model aprovat, la Batllia va dictar un nou auto el 23 de desembre, on s'insistia en la necessitat de distribuir el reg per hores i fins i tot detallava la conveniència d'establir el regadiu

¹⁹ Les cites d'aquesta secció procedeixen de "Causa el Batlle i Ajuntament de La Riera" (segona part del contenciós); Fons documental dels comtes de Santa Coloma, sig. top. 257 (AHT).

en dies per setmana a raó de mitja hora per setmana i jornal, per tal de regar els 166 jornals susceptibles de ser-ho²⁰.

El recurs de l'Ajuntament: no és possible dur a la pràctica el sistema de distribució establert

El 23 de gener de 1831, l'Ajuntament va enviar un escrit a la Batllia General on al·legava la impossibilitat de posar en pràctica el sistema de distribució del reg per hores: *“No es posible verificar con justicia ni con utilidad pública el reparto por horas, por que embalzándose ya en el molino del Catllar, ya en el que llaman de Fortuny, ya en los demás de La Riera, las aguas de que se trata no son continuas ni discurren en horas determinadas, y resultará por lo mismo que en la hora que más propietarios tengan señalada para regar sus tierras no bajará por la acequia de donde la toman ninguna agua, al paso que en otra hora señalada para otros bajará toda la muela y más de la que necesitarán, causándose con esto un trastorno y perjuicio con la pérdida de las plantas si se llevase a efecto el reparto por horas”*.

L'Ajuntament de la Riera donava a entendre que el Tribunal de la Batllia no coneixia la realitat de l'aigua del Gaià, atès que es tractava d'un curs d'aigua irregular i imprevisible: *“El Tribunal del Real Patrimonio habrá entendido que se trataba de una agua que tubiese un curso continuo, en cuyo caso es aplicable el reparto por horas, pero no siendo así, el único medio de hacer el reparto sin daño de la utilidad común y de la justicia, es establecer un turno riguroso entre todos los irrigantes, de modo que nadie puede regar dos veces mientras haya otro que no ha regado una vez y quiere regar”*²¹.

Si tenim en compte que durant els mesos d'estiu les aigües no eren suficients per al regadiu de totes les hortes, no ha d'estranyar l'oposició de l'Ajuntament al sistema que establia la Batllia: al cap i a la fi, el model de la sentència era un sistema racional, aplicat en moltes conques hidrogràfiques, que repartia de manera unívoca l'aigua en base al temps, però que ignorava la quantitat d'aigua disponible en cada moment.

Amb el principi del “turno riguroso”, l'Ajuntament posava per davant el principi segons el qual tots els regants tenien dret a l'aigua per igual i pretenia evitar que la irregularitat de les aigües generés més tensions a les que ja existien entre els pagesos.

L'Ajuntament completava el recurs amb la demanda de poder comunicar els recs: *“y para el mayor aprovechamiento de las aguas se facilite la comunicación de unas regaderas, o cauces, vulgo rechs, con los otros de una a otra parte de las huertas de modo que no haya desperdicio de agua”*. La principal obra de connexió que els pagesos de la Riera tenien pensada (i a la que els moliners s'oposaven) era l'obra que havia de permetre apro-

²⁰ Rovira i Gómez, Salvador-J. (2005), op.cit. p. 38.

²¹ Recurs de l'Ajuntament de la Riera de gener de 1831, citat per Salvador-J Rovira i Gómez (2005), p. 38-39.

fitar les sobres d'aigua de la fibla de "La Comuna"²², la qual regava la sorra del Gaià (superfície entre la sèquia i el propi riu).

Uns dies després, el 6 de febrer, l'alcalde major de Tarragona va intervenir en el procés per recolzar el recurs de l'Ajuntament rierenc.

La rèplica dels nobles a l'Ajuntament (febrer de 1831): "el reg per hores sí és possible"

Els nobles no van trigar a replicar als recursos de l'Ajuntament i l'alcalde major de Tarragona. El 22 de febrer de 1831, el procurador Juan Cantarell va respondre amb duresa i explicaria amb detall la seva comprensió del què havia de ser un reg per hores: *"tal imposibilidad sólo existe en la imaginación del cuerpo municipal de la Riera y Virgili, porque si el agua se embalsa en los molinos que son anteriores a las tierras de regadío, estaría estancada por igual tiempo, tanto si el riego se reparte por horas como si se hace por un turno riguroso conforme lo propone el Ayuntamiento y de ahí se infiere que sin quedar perjudicado ninguno de los propietarios regantes puede hacerse el reparto del agua por horas, no precisamente por las naturales que contiene un día, es decir, que Pedro riega a las seis de la mañana, Pablo a las siete, Francisco a las ocho, Diego a las nueve y así sucesivamente sino que calculando el número de horas en que el agua esté en disposición de ser aprovechada para el riego después de haber salido de los molinos del Catllar del Fortuny, y demás en que se embalsa, sea repartida entre los propietarios, concediéndose al uno una hora de agua, al otro media, al otro un cuarto, según fuera mayor o menor la cabida o extensión de la tierra que deba regar, es decir, que no se reparte el agua por horas naturales de los días de la semana sino que se atiende el número de horas en que el agua esté servible para el riego a fin de hacer un reparto equitativo y proporcional de ella entre todos los que tengan derecho para regar, siendo por los unos el lunes, para los otros el martes y así sucesivamente"*.

Els nobles també van replicar la idea dels regants de connectar els diferents recs, fet que era vist com una argúcia per a augmentar la superfície regable: *"abriéndose nuevos cauces, aunque sea bajo el pretexto de comunicación de una a otra parte de las huertas, podrían fácilmente aprovecharse las aguas para el riego de tierras que jamás han disfrutado de este beneficio; y entonces se haría una manifesta contravención al auto del nueve de setiembre"*. El temor dels nobles era clar: *"Si se permite la apertura de nuevos cauces o conductos de comunicación, no verán jamás mis principales una sola gota de agua sobrante desde que sale el sol hasta que se pone, y aún se correrá mucho riesgo de que también se les defraude de noche"*.

²² Aquesta connexió seria explícitament sol·licitada al Govern Civil el 1851.

La posició del procurador fiscal de la Batllia Reial (9 d'abril): en favor dels nobles

A la llum dels tres escrits rebuts, el procurador agent fiscal de la Batllia Reial va intervenir en el procés el 9 d'abril, tot donant la raó als nobles i considerant que la fórmula proposada pel procurador Josep Cantarell el 22 de febrer era la que més s'adequava a l'esperit de la sentència, sense perjudicar a cap de les parts i tot garantint un repartiment proporcional entre els terratinents. El fiscal també s'oposava a la connexió de recs proposada pels regants.

Ara bé, el fiscal va anar més enllà de la discussió del fons de l'assumpte, i va entrar en el debat de com garantir l'observança del nou règim: *“Pero a fin de que los particulares no puedan usar de las aguas sino durante el tiempo que se señale a cada uno para regar, parece preciso adoptar alguna providencia que concilie los intereses respectivos de los interesados en el riego con los de los dueños de los molinos”*. La posada en pràctica d'aquest model implicava, segons el fiscal, la necessitat de nomenar un sequier: *“será conveniente en concepto del infrascrito que el Ayuntamiento nombre un cequiero y reparta aguas entre los que tienen derecho a regar, con tal que en caso de que se justifique alguna contraversión al arreglo que se haga para el repartimiento de las aguas y no conste quien ha sido el contraventor, o en caso de que este no tenga con que pagar la multa de 25 libras impuesta por cada contravención, se exija del cequiero, si tiene bienes, o de bienes propios de los individuos del Ayuntamiento que le hubiesen nombrado”*.

La interlocutòria final de la Batllia (Maig de 1831): en favor del model plantejat pels nobles

Vistes les exposicions de les diferents parts, el 7 de maig de 1831 va tenir lloc la interlocutòria del Tribunal de la Batllia Reial, signada pel jutge D. Manuel de Ibarra e Ibarra y Padilla, coronel d'infanteria i D. Valentí Llozer del Consell de Sa Majestat.

La interlocutòria final era molt clara, ja que donava la raó als nobles i els permetia avançar en la tramitació de les escriptures. Pel que fa a l'organització de reg, el Tribunal imposava sense vacil·lació el sistema de distribució exigít pel comte i el marquès: *“Que el reparto del uso de las aguas en virtud del posesorio declarado a favor de los terratenientes de la Riera y Virgili para el riego de sus tierras cometido a dicho Alcalde Mayor con intervención del Ayuntamiento y de los Síndicos, lo forme en la conformidad mandada y por el medio propuesto por dichos Conde de Santa Coloma y Marqués de la Bárcena en el apartado cuarto de su escrito de 22 de febrero último, a que se conforman dicho procurador patrimonial con la facultad al Ayuntamiento a fin de que los particulares no puedan usar de las aguas sino durante el tiempo que se señale a cada uno para regar”*.

Finalment, pel que respecta a la posada en pràctica *“se nombrará un cequiero con las condiciones que prescribe el mismo procurador Patrimonial en su escrito de 9 de abril último, ampliándosele a dicho Alcalde Mayor al efecto la comisión que se le confirió con despacho*

de 29 de septiembre del año próximo pasado y previniéndosele disponga que el dicho reparto contenga la extensión de las tierras pueda cada uno, y sus lindes, a cuyo fin se expiden las órdenes y oficios que convengan”.

6. La reacció dels terratinents: la família Gil de Federich (Can Martí)

Veu pròpia al marge de l'Ajuntament?

Malgrat que l'Ajuntament de la Riera i Virgili, en tant que representant del Comú o la “Universitat” s’havia erigit com a defensor col·lectiu de tots els terratinents regants, alguns grans propietaris van manifestar certa desconfiança amb l’acció de les autoritats locals i van voler defensar els seus drets de reg de manera unilateral.

El cas més rellevant és el de la propietària Rosa Piñol i Gil de Federich: Convé tenir present que la casa Gil de Federich (coneguda com “Can Martí”) era la principal família propietària de terres de regadiu del terme (amb més de 15 jornals d’horta). Tractant-se d’una família de terratinents establerts a Tortosa, comptaven amb masovers (“colonos” en el llenguatge de l’època) que duïen a terme l’administració de les propietats i a qui, de manera periòdica se’ls enviaven instruccions i informacions relatives al contenciós de les aigües.

A finals de 1830, la casa Gil de Federich va iniciar diverses gestions pel seu compte davant la Batllia General (al marge del procurador de l'Ajuntament). La notificació de l’advocat de la família indicava que *“sin embargo de las diligencias que se han practicado no ha sido posible examinar el expediente que vierte sobre el negocio en la Baylia general por cuanto se halla en poder del Sr. Asesor, no sabemos si para auto o para sentencia”*²³.

En la mateixa notificació, no obstant, el lletrat indicava que *“también se trasluce del contexto de las cartas que en el pleito pendiente ha recaído cierta sentencia en la cual se ha declarado que el Común puede establecer el agua de día, y el Conde de Santa Coloma y Marqués de la Bárcena de noche, a lo que parece, que no quiere conformarse el Común, pues insiste que le compete la facultad de establecer tanto de día como de noche”*²⁴.

²³ Carta dirigida als masovers de Can Martí per part de l’advocat de la propietària Rosa Piñol i Gil de Federich, 1830. Fons Plana Ferran.

²⁴ *Ibídem*.

Fotografia 4: Vista de la sorra del Gaià encara ocupada per cànem (a principis del segle XX) amb Can Martí al fons a la dreta. Es pot seguir el traçat de la sèquia, entre el poble i les hortes.
Fons Pau Plana Parés.

Un cop publicada la sentència, i ja iniciada la segona part del procés (la relativa a la distribució del reg entre els regants i l'atorgament de les escriptures de precari), la senyora Rosa Piñol Gil de Federich va personar-se pel seu compte davant la Batllia en tant que tercera part del litigi al marge de l'Ajuntament. La senyora Piñol Gil de Federich presentava un recurs que, en base als drets de reg immemorials de les seves terres, intentava evitar l'execució de la sentència del setembre i neutralitzar la generalització del principi pel qual els moliners tindrien l'exclusivitat de les aigües durant la nit.

El fiscal Procurador de la Batllia, en el seu aute del 9 d'abril de 1831, va afirmar que la sentència del 9 de setembre de 1830 comprenia a tots els veïns i terratinents, de manera que *"no es necesario citar en causa a cada uno de los particulares interesados, según está generalmente recibido, porque de otro modo serían inútiles todas las sentencias que se diesen contra los Ayuntamientos que hubiesen representado al Común y particulares interesados en las causas"*.

Amb aquest argument, el procurador de la Batllia va sol·licitar que Rosa Piñol no fos admesa en la causa com a tercera opositora en relació a la sentència del setembre, però li reconeixia el dret a dur a terme un judici separat contra el comte i el marquès *"si por algún título particular, distinto del de la posesión alegado por el Ayuntamiento quiere probar que tiene derecho para regar a cualquier hora del día o de la noche, no obstante lo alegado y probado por la parte contraria"*. En la interlocutòria del 7 de maig, la Batllia seguiria la opinió del procurador, tot determinant *"que no ha lugar a hacer parte en este pleito la referida Doña Rosa Piñol, quien sin suspensión de lo mandado con el dicho fallo, pueda proponer la demanda que estime procedente en pieza separada"*.

Les instruccions als masovers

A partir d'aquell moment, la prioritat dels grans propietaris ja no era tant el reconeixement dels drets com l'establiment d'un acord a nivell municipal que els recongués de manera satisfactòria les seves necessitats de reg. Eren conscients que el reconeixement del dret a l'aigua de dia als terratinents era insuficient per a cobrir les necessitats de reg efectives durant els mesos d'estiu, i que la imposició del model de repartiment per hores posava al conjunt de regants en una situació molt fràgil i obria tot tipus de disputes entre els veïns.

Pocs dies després de la interlocutòria del 7 de maig, l'administració de la casa Gil de Federich enviava als masovers de la Riera un document amb les instruccions a seguir²⁵. En elles es recordava la importància de les terres regables i del sistema de canalització de la part baixa del poble. Es tractava d'un hort annex a la casa i un gran hort de 15 jornals, ambdós entre els dos molins *“de manera que las aguas no pueden llegar a este último molino, sin que primero hayan pasado a la parte superior donde se encuentran dichas tierras”*. El regadiu d'aquestes finques era possible gràcies a dos recs diferents: d'una banda *“un conducto que desde muchos años existe y tiene su origen en el mismo río Gayá atravesando la acequia que pasa desde el molino de Bárcena al de Santa Coloma”*, i de l'altra *“un conducto antiquísimo por el cual tomando las aguas de la acequia antes del molino de Santa Coloma, se les da dirección a la predicha pieza de 15 jornales que se riega desde tiempo antiquísimo”*. Es tracta de dos dels recs més importants de la xarxa de regatge de la Riera, els quals vertebraven el regadiu de la zona baixa del poble: l'anomenat “Forat de Martí” (o “fibla de la senyora”) i el “Rec de la Plaça” (o “del Forat de la Plaça”).

En l'esmentada instrucció, la propietària deixa clar al masover la necessitat que aquest, en les discussions per a l'assignació dels drets de l'aigua, faci veure a l'Ajuntament *“la existencia positiva de los dos conductos de la Casa de Gil recordando que son propios de la misma; que a costas de ella se han recompuesto varias veces, y particularmente en el año próximo pasado de 1830, con conocimiento del Ayuntamiento, y a la vista de todos los particulares irrigantes”*. De fet, tal i com es desprèn de la documentació conservada, mentre la sèquia principal era reparada i renovada pels moliners, els diferents recs eren reparats i reconstruïts pels propietaris que en feien ús²⁶.

Tots sabien que l'assignació de drets seria dolorosa, ja que la superfície regable havia augmentat i els drets que finalment es formalitzessin podien ser molt inferiors

²⁵ “Instrucción para el colono de la heredad que posee la casa del Sr. Gil de Federich en el término de la Riera”, maig 1831 (Fons Plana Ferran).

²⁶ Tenim constància de la reconstrucció del “Rec de la Plaça” a pedra picada el 1817 i el 1860, sempre a costes dels propietaris que en feien ús, en proporció a la superfície de reg de cada usuari. És interessant apuntar que eren els propietaris directament i no pas el Comú qui s'encarregava d'aquestes obres.

als què havia estat la pràctica real. A més, si l'aigua s'havia de repartir per hores (tal i com havia establert el tribunal) s'entrava en una lògica de distribució incerta en la qual augmentava el risc a no poder regar la totalitat dels horts.

En aquest context crític, no és doncs estrany que la casa Gil de Federich, exigís al masover la màxima fermesa i fins i tot, si era necessari, l'obstrucció dels recs i així privar del reg a la resta de veïns: *“Y después de haber recordado todos estos hechos de los cuales procurará que se haga mención en las diligencias de reparto, declarará formalmente que se contradice todo procedimiento y diligencia de que pueda resultar disminución alguna en el riego que siempre ha disfrutado sin contradicción alguna; protestando en la más amplia forma de derecho contra cualquier perjuicio que se intente irrogarle; y diciendo a mayor abundamiento que se salva el derecho del uso exclusivo de los conductos hasta el punto de obstruirlos y terraplenarlos si le pareciese conveniente; haciendo que todo se contiene y anote en las diligencias de reparto, y requiriendo al Colono que las intervenga para que se abstenga de pasar adelante si se resistiese a continuar dicha protesta. Si a pesar de ello se pasase adelante sin continuar dicha protesta, entonces por medio de otro Escribano se procurará evitarla, contradiciendo al reparto de las aguas, y declarando que se quieren tener salvos todos los derechos a favor de la Casa de Gil de Federich.”*

A la recerca dels títols immemorials

Tal i com s'ha esmentat, la interlocutòria de 1831, tot i no haver acceptat a Rosa Piñol com a part en el litigi, li obria la porta a obrir-ne un de nou si podia demostrar mitjançant títols la possessió del dret a regar més enllà de principi general atorgat al Comú.

En aquest sentit, ja el document del maig de 1831 va incloure una nota addicional en la qual s'exposava que *“Con carta de 12 de mayo de este año firmada por Salvador Sordé Recasens, dice éste que hay un capellán que cobraba la sexta parte de frutos, el cual asegura que había seiscientos años a poca diferencia que la pieza era de regadío; cuyo Capellán prometió que pasada la cuaresma sacaría nota de unos libros muy viejos y de mal entender. Convendría seguramente sacar dicha nota, y si fuese posible, examinar el libro, donde probablemente se hallarían noticias importantes para la defensa de los derechos de la Casa de Federich”*²⁷.

La documentació conservada confirma que, efectivament, aquesta recerca va tenir lloc. En Salvador Sordé va informar que l'esmentat capellà el 29 de juliol li va dir que les terres de regadiu per a les quals es pagava una sisena a la parròquia de Tamarit es dataven del 1282²⁸.

²⁷ Ibídem.

²⁸ Nota de Salvador Sorder, 1831 (Fons Plana Ferran)

7. El nou context: un nou equilibri de forces en favor dels molins

Nobles i moliners: vers la plena consolidació dels drets

Si bé els terratinents estaven preocupats, a partir de la interlocutòria del maig de 1831, els moliners quedaven clarament reforçats: no només veien confirmat el seu dret sobre l'aigua a partir de la posta de sol, sinó que a més se'ls permetia formalitzar els títols de manera immediata.

Tal i com esmenta Salvador-J Rovira (2005), el 18 de setembre de 1832, la Batllia va establir les condicions necessàries per als establiments dels molins del comte de Santa Coloma i el marquès de la Bàrcena. Aquestes condicions, a banda de repetir els principis definits en la sentència de 1830 i de deixar clars els límits de la concessió, van fixar cens o cànon anual de 30 rals per cada molí (15 rals per a cada una de les moles) i un ral per a cada jornal de terra regada. També es va definir el preu d'entrada a 300 rals per al molí del comte i 600 per als dos molins del marquès, així com 435 rals d'entrada pel reg dels 14,5 jornals que pretenia regar el marquès²⁹.

L'atorgament definitiu dels establiments a cadascun dels nobles en base a les condicions definides per la Batllia encara trigaria un temps en arribar. En el cas del comte de Santa Coloma, l'escriptura de precari a càrrec del Batlle Administrador General del Reial Patrimoni seria atorgada a Barcelona el 31 de maig de 1837 pel notari Josep Maria Òdena³⁰. Un cop formalitzats els seus drets, els molins van completar el nou marc de relacions mitjançant un acord entre ells. Tal i com explica Joan Carles Blanch (2005), el 1845 els propietaris dels quatre molins de la sèquia de la Riera signarien una "*Concordia de Molinos*" on es fixarien les normes bàsiques de la relació entre ells i el funcionament de la sèquia: "*En aquesta concòrdia es posa èmfasi que la propietat de la sèquia que va d'Ardenya a la Riera és dels quatre molins que s'hi troben, es donen una sèrie de disposicions perquè aquests propietaris la mantinguin, netegin i arreglin quan faci falta. Els costos d'aquests arranjaments anaven a càrrec dels quatre propietaris. També s'especifiquen els usos de l'aigua de la sèquia: l'aprofitament d'aquesta els mesos d'escassetat (estiu), la prohibició de fer-hi més captacions, de desviar-la i la penalització per malgastar-la*"³¹.

Els propietaris dels molins arribaven, doncs, a la segona meitat del segle XIX en una posició de força en què els seus drets estaven no només reconeguts, sinó escripturats i formalitzats a tots els efectes.

²⁹ Salvador-J. Rovira i Gómez (2005), op.cit. p.40.

³⁰ "Escritura de precario firmada por el señor bayle administrador general del Real Patrimonio a favor del excelentísimo señor conde de Santa Coloma de la facultad de continuar en usar y valerse de las aguas del río Gayà para el curso de un molino harinero llamado de la Torre, que posee en el término de la Riera, corregimiento de Tarragona". Fons documental dels comtes de Santa Coloma. Reg.: 10. 4 /6 (ACCB)

³¹ Joan Carles Blanch (2005), op.cit. p. 100

La reacció de l'Ajuntament: entre la observança parcial i la omissió involuntària...

La sentència de 1830 i la interlocutòria del 1831 van posar l'Ajuntament i els terratinents de la Riera en una posició de feblesa en relació als moliners: d'una banda quedava formalitzat el principi pel qual l'aigua de nit pertanyia als molins, i els pagesos només podrien regar amb l'acord dels moliners (i la corresponent compensació); pel que fa a l'aigua de dia, quedava per a l'ús dels regants, però per formalitzar els drets els pagesos estaven obligats a dur a terme un repartiment dels drets de l'aigua en base a hores.

D'una banda, la informació disponible sembla confirmar que, tot i la oposició original de l'Ajuntament, el principi de repartiment "dia/nit" entre regants i moliners seria observat durant els anys posteriors. El 1868 el principi sembla totalment acceptat per part dels regants del rec de "Forat de Martí" (o "fibla de la senyora")³²: *"Que de más de veinte y de treinta años y desde que en virtud del consabido fallo sobre posesión de aguas de esta acequia proferido a los 9 de Setiembre del año 1830 por el Tribunal de la Baylia del Real Patrimonio fueron mantenidos los exponentes y sus causantes en la posesión y aprovechamiento de día para el riego como los demás hortelanos, el agua que por dicha acequia discurre, y los dueños de los molinos en la de aprovecharla de noche para el curso de sus fábricas, se ha hecho siempre que se ha querido utilizar el agua para el riego por dicha sangradera, la correspondiente parada o presa en dicha comunal acequia a la salida del sol y se ha quitado al ponerse"*³³. A la pregunta dels veïns sobre la vigència de la disposició de 1830, l'Ajuntament respon *"que todo lo expresado es cierto, pues efectivamente continúa vigente y en todo su vigor el mencionado acto definitivo observándose constantemente cuanto queda manifestado"*³⁴.

Ara bé, malgrat el respecte al principi general de repartiment "dia/nit", la distribució de les aigües per hores per part de l'Ajuntament (tal i com exigia l'eestablert en la interlocutòria de 1831) no serà mai acceptada ni observada. De fet, no es té constància de cap intent de l'Ajuntament de regular la distribució de les aigües fins al 1851. A més, en aquell moment, l'Ajuntament va aplicar el principi de "turno riguroso" i va promoure la interconnexió dels regs (tot contradint de manera oberta la interlocutòria de 1831). Les normes de reg adoptades per l'Ajuntament el 1867 mantenen aquesta línia i consoliden, per tant, un sistema de distribució que, basat probablement en la pràctica real, no s'ajustava al sistema dictaminat per la Batllia Reial. A més, les diferents normes de reg (tant les de 1851 com les de 1866) establi-

³² El "Forat de Martí" (anomenat també "fibla de la senyora") era el conducte que permetia regar les hortes del "Racó de Martí" i del districte de Mas de Benet, última zona de regadiu del terme.

³³ Carta de diversos propietaris a l'alcalde de la Riera, 3/5/1868 (AMR)

³⁴ Llibre d'Actes de l'Ajuntament de la Riera de Gaià, 21/6/1868 (AMR)

rien la diferenciació dels drets segons els districtes (únic sistema factible, tenint en compte les diferències respecte la porositat i fertilitat del sòl de les diferents zones de regadiu del terme).

Tot plegat tindria una conseqüència molt important. A diferència dels moliners (que el 1837 ja comptarien amb les escriptures que garantien els seus drets, els quals ningú podria posar en dubte), els propietaris regants no disposarien del títol que atorgava el dret de reg i romandrien en una situació jurídica precària i inestable a l'hora de justificar els seus drets enfront als moliners i, sobretot, enfront a tercers³⁵.

8. Un abans i un després en la història de la Riera...

El principi general de repartiment “dia/nit” perdurà durant el segle posterior i fins i tot acabarà sent positivitzat en les ordenances de la Comunitat de Regants de la Riera el 1959: l'aigua de dia continuaria sent de preferència per al regadiu mentre que *“para la generación de su fuerza motriz, usan de las aguas desde la puesta del sol a su amanecer los industriales molineros que tienen instalados sus Molinos en la acequia principal”*³⁶. No obstant, amb la creació de la Comunitat de Regants els molins perdran el control absolut de l'aigua de nit i serà la Comunitat de Regants qui, en funció de les necessitats de reg, exigirà l'ús de les aigües de nit, previ avís de 48 hores i mitjançant indemnització establerta de comú acord³⁷.

Més enllà del repartiment de les aigües entre regants i moliners, i a la llum de la perspectiva històrica cal tenir present un altra conseqüència: la sentència de 1830 (i, en concret, la posterior interlocutòria de 1831) va ser incapaç de formular un sistema viable de repartiment de les aigües entre els regants, i va acabar perpetuant un model de gestió del regadiu inestable i basat en el conflicte permanent entre regants i entre regants i moliners. En altres paraules, més enllà del principi general (dia/nit), la Batllia no va ser capaç de definir un marc de relacions realista que permetés una adequada coexistència dels dos usos.

La fragilitat jurídica en què romandrien els regants a partir de 1831 (enfront la situació dels moliners) tindria especial rellevància quan, en la segona meitat del segle XIX, l'estat liberal adoptaria la primera legislació d'aigües i reconeixeria la jurisdicció especial de les comunitats de regants (a partir de la Llei d'Aigües de 1879): els propietaris regants de la Riera, mancats dels títols corresponents, no podrien fer ús de les noves disposicions i es trobarien subordinats al poder dels propietaris dels mo-

³⁵ Sobre les vicissituds de l'agricultura de regadiu a finals del segle XIX i principis del XX, vegeu Ricard Ramon i Sumoy, *República, Reforma i Democràcia local. La Riera de Gaià 1931-1936*, Valls: Cossetània, 2012, p. 30-34.

³⁶ Ordenanzas de la Comunidad de Regantes de Riera de Gayá, La Riera, 1959; Art.4.

³⁷ Íbidem, Art. 29.

lins. No és doncs casualitat que, tot i la importància social i econòmica de l'horta de la Riera, l'ajuntament continuï assumint les funcions de gestor de les aigües durant més d'un segle i no es legalitzi una Comunitat de Regants fins al 1959.

En tot cas, queda pendent examinar amb detall l'evolució d'aquest marc de relacions a partir de la segona meitat del segle XIX i, sobretot, entendre les conseqüències que aquest feble equilibri de forces entre pagesia/regadiu i noblesa/moliners tindria en el desenvolupament agrari i econòmic del poble, així com el paper que hi jugarien les autoritats municipals i els terratinents de cada moment històric.

Bibliografia

- BLANCH I TORREBADELL, JOAN CARLES (2005): "Els molins hidràulics de la conca baixa del Gaià: Els molins de La Riera de Gaià", *Estudis Altafullencs*, 29 (2005), p. 83-103.
- BLANCH I TORREBADELL, JOAN CARLES (2009): "Els molins hidràulics de la conca baixa del Gaià: els molins de La Riera de Gaià (El Molinet, El Molí del Mig i el Molí de la Torre)", *La resclosa. Estudis de la vall del Gaià*, 13 (2009), p. 65-82.
- MONTIA GUTIÉRREZ, ANTONIO I Mª ÀNGELES: "El "molí del mig". Un molí hidràulic fariner medieval a La Riera de Gaià", *Estudis Altafullencs*, 36 (2012), p. 47-62.
- PORTA BALANYÀ, JOSEP M^a (1995): "Inventari del fons dels Comtes de Santa Coloma de Queralt dipositat a l'Arxiu Històric Comarcal de Montblanc (Conca de Barberà)", *Recull (Associació Cultural Alt Gaià)*, pp. 205-235.
- RAFÍ, JAUME: *Apunts històrics de La Riera de Gaià amb el Ball de Sant Creu*. La Riera de Gaià: Comissió de Festes 175è aniversari Sta. Creu, 1984.
- RAMON I SUMOY, RICARD: *República, Reforma i Democràcia local. La Riera de Gaià 1931-1936*. Valls: Cossetània, 2012.
- ROVIRA I GÓMEZ, SALVADOR-J.: *Els marquesos de la Bàrcena i La Riera de Gaià*. Valls: Cossetània, 2005.
- SERRANO JIMÉNEZ, LLUÍS (2012): "Bans, aigües i drets de propietat en el segle XIX", *Estudis d'Història Agrària*, 24 (2012), p. 347-361.

Arxius consultats

Arxiu Històric de Tarragona (AHT)

Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà (ACCB)

Arxiu Municipal de l'Ajuntament de la Riera de Gaià (AMR)